

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

MEZEI MÁRTA

Egy régi verselemzésről
Máday István, Petőfi Sándor: *Föltámadott a tenger*

Az írás 1974-ben jelent meg a *Miért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfiig* című kötetben a Gondolat Kiadónál a még ismeretlen nevű, minden bizonnyal fiatal szerző tollából.¹ Az évszám fontos. Az 1970-es évek elejétől vált divattá a műelemző tanulmányok folyóiratokban, kötetekben való megjelentetése a különböző új elemző irányok alkalmazásával. 1971-ben adta ki az Európa Kiadó Hankiss Elemér válogatásában a *Strukturalizmus I–II.* kötetét, amelynek többágú (irodalmi, nyelvi, lélektani, néprajzi) tanulmányai új nevekkkel, új módszerekkel frissítették fel a humán tudományok vizsgálatait, amelyek akkor már égetően szükségét látták ennek.² A verselemzések kultiválása nagyon is érthető volt, hiszen mind a közép-, mind a felsőoktatásban, mind az olvasóközönség verskedvelő köreiben már világossá vált a marxista megközelítések egyoldalúsága, (a társadalmi, történelmi mozgások közvetlen hatásának) kevésége, sőt kudarcai. Jelentős változást indítottak el Németh G. Béla írásai. Először elemzéseinek fontos irányait kifejtő két tanulmányát publikálta: *Az önmegszólító verstípusról. Különös tekintettel József Attilára*,³ *Még, már, most. József Attila egy kései verstípusáról*,⁴ majd több költőről, Kölcseyről, Petőfiről, Babitsról írott verselemzései jelentek meg folyóiratokban, különböző tanulmánykötetekben; említsük meg ezúttal az elemzéseit összefoglaló könyvet, amely később, 1977-ben jelent meg a Tankönyvkiadónál *11 vers. Verselemzések, versértelmezések* címen.⁵ Nagy port kavart 1973-ban *Az el nem ért bizonyosság* című verselemző kötet, amelyben Németh G. Béla tanítványai az ő komplex (filozófiai, létértelmező, nyelvi, retorikai, stilisztikai, összehasonlító) módszerével mutatták be egyes, eddig homályban hagyott Arany-versek avagy sokat idézett költemények fel nem tárt jelentéseit, értékvilágát, példát mutatva az alkotói módszerek

¹ MÁDAY István, *Petőfi Sándor: Föltámadott a tenger: Verselemzés = Miért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfiig*, szerk. MEZEI Márta, KULIN Ferenc, Bp., Gondolat, 1975, 480–494. A továbbiakban zárójelben e kiadás lapszámaira utalok.

² *Strukturalizmus I–II*, vál., bev. HANKISS Elemér, Bp., Európa, 1971.

³ NÉMETH G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról: Különös tekintettel József Attilára*, ItK, 1966/5, 546–571.

⁴ NÉMETH G. Béla, *Még, már, most: József Attila egy kései verstípusáról*, Alföld, 1969/6, 64–75.

⁵ NÉMETH G. Béla, *11 vers: Verselemzések, versértelmezések*, Bp., Tankönyvkiadó, 1977.

elemzéseiben az elmélyült, az egyszerre makro- és mikroszintű vizsgálatokra.⁶ A *Miért szép?* kötetsorozat e minták jegyében kínált új megközelítéseket elsősorban az irodalomoktatás számára. Ez magyarázza a 18–19. századi költők verseinek elemzését tartalmazó kötetben a tankönyvekben szereplő művek nagy számát, s a szerkesztők arra is törekedtek, hogy addig kevésbé preferált, ám az alkotóra, a korra jellemző ismeretlenebb költeményeket is bemutassanak, avval a nem titkolt szándékkal, hogy egy szélesebb olvasókört is megszólítsanak a színesebb, változatosabb versvilággal.

Máday István olyan versről írt, amely a tankönyvektől kezdve a politikai beszédekig kiemelt mű volt: a szabadságharcok erejét, a forradalmi lelkesedést, buzdítást megszólaltató költészet mintapéldánya, különös tekintettel a szállóigévé lett zárósortokra („Habár fölül a gálya, / S alúl a víznek árja, / Azért a víz az úr!”), amelyben meglehetősen egyoldalúsággal a népfelség, a népuralom elvét szerették láttatni, nyomatékosítani. Máday István dicséretes törekvéssel és eredményekkel emeli ki a verset e felületes, egyoldalú értelmezésből mind a művet meghatározó alkotói magatartás, mind a felépítés, mind az egyes részek tüzetes és sokoldalú vizsgálatában. Kiindulásként leszögezi, hogy a verset „elsősorban gondolati alapállás hozta létre” (482), majd a gondolatiság képbe transzponáltságának jelentéseit vizsgálja, amely gondolati-képesség Petőfi történelemlátását, illetve ennek személyes, érzelmi jegyeit mutatja be. Kiemelendő igyekezet ez, s nem csupán az akkor sematikus tankönyvértelmezésekhez viszonyítva, hanem az említett, új elemzési divatokhoz mérve is. Nálunk ugyanis felkapottá vált a strukturalista elemzés felületesen elsajátított, laposan alkalmazott, leszűkített módszere. A rosszul utánzott példa itt Riffaterre híres elemzése volt Baudelaire *A macskák* című verséről. Az ő vizsgálatának három szintjéből (a részletek, a versegész, az összehasonlító strukturalizmus) főként az elsőt vették, vettük át előszeretettel; a részek szerinti aprólékos vizsgálatot, buzgón kimutatva az egyes sorok, szakaszok fokozásait, ismétléseit, ellentéteit, jobb esetekben stilisztikai, retorikai alakzatait. Különösen kedvelt lett a hangzók jelentéshordozóvá avatott számlálása; e kötetben is számos verselemzés szentel figyelmet a mély és a magas, a kemény és a lágy hangzók mennyiségének és váltakozásának; számoltunk lelkesen, kipipálva ezzel „modernista” törekvéseinket. Máday István azonban az elemzésnek, a strukturalista elemzésnek is igényesebb, teljesebb módszerét választja: a részletekben és az egész vers megnevezett történelemfelfogásának képi kivetüléseit keresi, s ezt szimbólumainak fölfejtésében világítja meg.

Közismert, hogy Petőfi leggyakrabban forradalmi tárgyú verseiben élt szimbólumokkal. Továbbá az is közismert tény, hogy Petőfi szimbó-

⁶ *Az el nem ért bizonyosság: Elemzések Arany lírájának első szakaszából*, szerk. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1972.

lumi általában konvencionális szimbólumok (lánc, kard stb.), vagyis használatuk köznyelvi szinten nem ritka. (483)

Talán nem érdemes kitérni arra, hogy ez mennyire volt közismert; ez azért is méltatlan lenne, mert a jeles szerző nagy erudíciós hévvel vizsgálja a vers gondolat-képi világát meghatározó háborgó tenger és a rajta hánykódó vitorla szimbólumának jelentéseit. Olykor némi homállyal, olykor túlmagyarázva, túlbonyolítva magyarázatait. A Petőfinek oly kedves szélről például szükségesnek érzi megírni, hogy itt nincs szél, a tenger, úgymond, „önmagától mozog” (485); a tört vitorlával égre írott tanulságról olvasható sorokhoz kapcsolódva átformálódott jelentésű szimbólumokról beszél. Nemigen érthető, hogy a részletek miképpen lesznek másfélék, más hangsúlyúak, s kevésbé győzik meg az olvasót arról, hogy Petőfi sommásan fogalmazott soraiban a természeti és a mulató nép szembeállításában a történelem kétarcúságát látja, azt, hogy ami az egyik fél számára mulatság, a másik fél számára fenyegetés, rémület – noha ez éppen Petőfi forradalmi, történelmi képének meghatározó vonását mutatja egymásra utaló motívumaival. Dicsérendő viszont írásában, hogy több Petőfi-vers képi világát is felidézi, itt legtöbbször – indokoltan – a rokon vers, az *1848* címűét, s párhuzamokkal egészíti ki és erősíti fel a vizsgált jelenségeket. A vers végső tanulságainak levonásában némiképp naivnak és erőltetettnek hatnak a párhuzamok. Máday István azt írja, hogy míg a *Dicsőséges nagyurak*ban nyilvánvalóan az együttes cselekvésre szólít fel, addig itt a

plebejus forradalmi erők gyengeségének felismerését jelzi; a fenyegető önmegtartóztatás egy népforradalom lehetőségére, de nem meglétére utal. (493)

Az utolsó mondatban nyomatékkal megismétli, hogy „a népforradalom csak lehetőségként van jelen.” (494) Arra kell gondolnunk, hogy a minden bizonnyal ifjú szerző a konvencionális, lapos értelmezéssel (forradalmi hevület, lelkesedés, buzdítás) szemben mindenáron egy más értelmezést akar adni – miközben ugyanazon módszerrel él. Ugyanis felteszi, netalán elvárná, hogy a költő, mint némely (kevésbé sikerült) versében, határozott politikai programmal lépjen fel, s hogy ennek hiánya okvetlenül megváltoztatja a történeti, politikai beállítottság egészét. Eközben, nyilván hasonló indíttatásból, nem veszi figyelembe, hogy 1848-ban az Európa több országában fellángoló, különben itt is említett népfelkelések nem sorolhatóak pusztán a lehetőségek világába, s a befejező sorok nem csak az erőviszonyokat jelzik, hanem éppen nyitottságukkal hatnak, mint írja, „ígéretesen fenyegetőnek”.

Fölmerül egy lényeges kérdés. A versegységről, a gondolatiságról, a költői megformáltságról igen színvonalasan értekező tanulmány, mint idéztük, szimbólumnak nevezi a háborgó tenger–vitorla képsorát. Az volt-e valóban? A *vitorla* és a *kormányos*

szíve képe szerinte a költő által összekötött *egy metafora*, s alább leszögezi azt is, hogy Petőfi gyakran megmagyarázza a szimbólumok jelentését; kérdés továbbá az is, hogy idézett szókapcsolatai (*szíljaj hullámok, rémítő erő, bőszült tajték, ivólt a tenger*) nem túlságosan konkrétak és világos jelentésűek-e? Beleillik-e mindez a szimbólum jegyében formált versnyelv sokértelműségébe, érzelmi, s gondolatiságban is csupán sugalmazó tendenciájába? S vajon az egész vers tanulsága, a tanulmányíró által idézőjelbe tett „elméleti” jellegével nem azt mutatja-e, amit itt éppen a jeles szerző szögez le: példázatjellege „az allegória műfajnak a létjogosultságát és értelmét” (494) alapozza meg. S ha már akkor a kötet szerkesztői nem vették észre a bizonytalanságot, most, sok év után egy igencsak autentikus szerzőre hivatkozhatunk az értelmezésben.

Az 1974-ben kiadott tanulmányban szó sem esik a romantikáról, hiszen, mint az ugyancsak MI monogramú autentikus szerző 1999-ben megjelent Petőfiről szóló könyvében az utóélet folyamatait vizsgálva kimutatta, hogy úgyszólván a kezdetektől fogva a legnagyobb 19–20. századi szerzők, aztán 1945 után mind a leegyszerűsítő, aktualizált, mind az esztétikai igényességgel megírt tanulmányokban a népies irányt, a nemzeti klasszicizmust megalapozó, a politikus, a harcos Petőfi arcképét láttatták. Ehhez pedig nem vagy nehezen illett mindaz, amit a romantika alakított az alkotói magatartáson, látásmódon át a vers- és prózanyelvig; nem illettek a szubjektivitás önkényességig vitt megnyilvánulásai, nem illett a költőszerep minden köznapi fölé emelt, sőt, istenülésig vitt elevációja, a történelemlátást is olykor átható ellentétesség, az esetenként nyitva hagyott dilemmák. E sajátságok Petőfi legnagyobb verseiben nem konkrétságukban, hanem romantikus víziókban jelennek meg, s mint ilyenek, egyszerre magasztosak és riasztóak. Innen nézve már érthető a *Föltámadott a tenger* korábbi elemzésében csak jelzett, illetve leegyszerűsített ellentét. A dilemmákat Petőfi – írja a szerző – többnyire a szubjektivitás jegyében oldja fel, önmaga tudása és azonosulása jegyében, önmagára vonatkoztatva erkölcsi parancsként is értelmezhető magatartásban. S minthogy e nézőpontból megszűnik a dolgok egyértelműsége s nem azok, amik, minden *metaforizálódik* (!) a vízióban. A *Föltámadott a tenger* képi világa az illetén átélt történeti vízió jegyében (a szerző kedvelt stílusfordulata szerint) *formáltatik meg*, metaforizált általánosításokban, allegorikus „beütésekben”. Ily módon a küzdelem konkrétságát és általánossá növesztett nagyságát egyszerre éreztetik, hitelesítve ezzel az 1974-ben írott elemzés súlytalan általánosítását. A vers befejezésében a történelem feltételezett beteljesülése mint apokaliptikussá növesztett vízió (használjuk csak a szerző szavait) *lesz megjelenítve*, amely egyszerre nyitott, fenyegető és félelmetes, konkrét és általános, s egészében a költői szubjektum szemléletmódját hordozza. S míg Máday István a vers felépítésében, hangnemében vizsgálta az ott „csattanónak” nevezett befejezés előkészítését, itt az írói szemlélet tágabb ívébe *helyeztetik*, éppen a metaforikusság, az allegorikusság helyretételének alapján. A lényegében romantikus szemléletű, a szubjektumon átszűrt, de elevatorikusan általánosított befejezésben *lesz*

felfedezhető a még ható klasszicista, retorikus szerkesztésmód, hiszen az így összefogott egységben és a kellő előkészítettség után mégiscsak egy összefoglaló tanulságig jut el a vers. Régóta és sokszorosan hangoztatjuk már, hogy a klasszicizmus művészi elvei nem tűntek el a romantikában, gazdag változatosságban láttuk viszont egymástól nagyon különböző költőknél, műfajokban (például Kölcsey verseiben, Vörösmarty eposzaiban).

A *Föltámadott a tenger* ez új értelmezése kiváló példán mutatja meg, hogy miként épül be áthasonítva, átlenyegülve az itt is néven nevezett klasszicizmus a romantikába. Más, általánosabb és egyedibb körre tekintve úgy mondhatnánk: *kimutatódik*, hogy jeles közreműködő(k) révén miként épülnek régi és új, értékes anyagokból az irodalomértelmezés sokfelé vezető útjai.

Elismerő köszönet és köszöntés a munkálkodónak.

Magyarország
Mády István – Margócsy István pályakezdetéskor felvett neve.
MII Petőfi[szóló könyve: MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor: Kiszélet*, Bp.,
Korona, 1999 (Klasszikauszaink).